

שיטתו של הרב זצ"ל בקשר לחליבה בשבת והתקבלותה ב"נוה-יעקב"

הקדמה¹

חליבת הפרות בשבת היחה השאלה החמורה הראשונה² ו"הבוערת ביותר"³ מבין השאלות הציבוריות הקשות, שהזמן המודרני גרמן ושהציבור הדתי בארץ-ישראל הרבה לעסוק בהן בעיקר בין שתי מלחמות העולם. שאלת החליבה בשבת התעוררה כבר זמן קצר לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה ותחילת המנדט הבריטי בארץ-ישראל. אז החלו גם חלוצים דתיים לייסד בא"י מושבים חקלאיים

-
1. המקורות העיקריים לחקדמה זו הם (לפי סדר חופעתם):
 - א) פרופ' ז. לב, מדינת יחודית בעידן חטכנולוגיה המודרנית על פי החלכה בייספר חיובל לרב י.ד. סולובייצ'יק", תשמ"ד, כרך ב', עמ' תתק"מ-תתקמ"ב (לחלן - לב);
 - ב) חיים י. פלס, בעיות החליבה בשבת בחתיישבות הדתית בא"י (בין שתי מלחמות העולם - סקירה היסטורית) ב"ברקא"י, קובץ ב', סתיו תשמ"ח, עמ' 108-132 (לחלן - פלס);
 - ג) ספרו החדש של פרופ' א. פישמן, בין דת לאידיאולוגיה, יחדות ומודרניזציה בקיבוץ הדתי, יד יצחק בן צבי, ירושלים 1990, עמ' 143-155 (לחלן - פישמן).
 2. לב, עמ' תתק"מ.
 3. הרב קלמן כחנא, חאיש וחזונו, ת"א, תשכ"ד, עמ' נ"ו-נ"ז. פישמן, עמ' 148, מזכר על החליבה בשבת כעל "בעיה מרכזית".

משלהם, כשרבים מבין חבריהם התפרנסו מחליבת פרות מודרניות, שיש לחולבן לפחות פעמיים ביום.⁴

כשחלוצים דתיים ייסדו בא"י בשנות ה-30 את קיבוצי-ההכשרה הדתיים הראשונים, שמהם נוסדו אח"כ הקיבוצים הדתיים הראשונים, אסרו רוב הרבנים את החליבה בשבת על ידי יהודי⁵, אך התירו לנכרי לחלוב בשבת את הפרות של יהודי בגלל "צער בעלי חיים" ובגלל שיקולים כלכליים⁶. אולם "האיכרים הדתיים הסתייגו מקבלת ערבים לעבוד ברפתותיהם"⁷ ונימוקיהם עמם: א. עקב בעיות בטחון ב'אינתיפדה הראשונה' של ערביי א"י בשנות ה-30⁸; ב. "ומחמת החשש להדבקת הפרות במחלות, שהיו נפוצות בעדרים הערביים"⁹.

הבעיה הוחמרה בגלל שיטתו החד-משמעית והמחמירה של הרב הראשי האשכנזי הראשון לא"י, מרן הרב זצ"ל. ב'תחומין' א'¹⁰ נתפרסמו חמש מתשובותיו של מרן הרב זצ"ל בשאלה הנידונה, שנכתבו בשנים תרפ"ה-תרצ"א (1925-1931). בתשובותיו אלה מביע הרב את דעתו הכרורה והנחרצת, "כי החליבה בשבת על ידי ישראל הוא אסור (-תורה) גמור וחלול שבת נורא, שחייבים עליה חטאת בשוגג וסקילה כמזיד"¹¹. הפתרון לבעיה, כפי שהוצע ע"י הרב, היה, ש"יימצאו גם כעת נכרים, שיוכלו לחלוב ויכנסו ברשיון הממשלה למושבות"¹².

פתרון זה של הרב קוק לא התקבל על ידי בני המושבים וקיבוצי-ההכשרה של

4. ר' פלס, עמ' 108; וכן ר' לב, עמ' תתקי"מ, הערה 7; וכן ר' פישמן, עמ' 150.

5. פלס, עמ' 127 והערה 90.

6. לב, עמ' תתקי"מ, וכן פלס, עמ' 108.

7. פישמן, עמ' 143; גם המשך פסקה זו מבוסס על מקור זה.

8. סיבא נוספת (לב, עמ' תתקמ"א): "בזמן הפרעות חדלו הערבים מעבודתם אצל היהודים".

9. פישמן, שם.

10. תחומין א', הוצאת צומת, אלון שבות, כרך א', חורף תשי"מ, עמ' 5-8 (לחלן - תחומין א'); וכן ר' פלס, עמ'

112, הערות 23-24.

11. תחומין א', עמ' 6-8.

12. שם, עמ' 6 (באיגרת 1) וכן בסוף איגרת 3 (עמ' 8) ובאגרת 5 (שם).

הפועל המזרחי¹³ בעיקר "מטעמים ישוביים ומשקיים" וכדומה לנימוקים הנ"ל: א. "השימוש בערבים שיחלבו בשבת הוא מסוכן מבחינה בטחונית, כי הכנסת ערבים למשקים לחליבת הפרות עלולה לסכן את כל המקום"¹⁴. ב. "לפרות הערביות יש מחלות, והערבים המטפלים בהן יכולים להעביר את המחלות לרפתות שלנו וזה יחריב את כל המשק, כמו שזה קרה בקבוץ 'מעברות'"¹⁵.

רק ב'נוה-יעקב' חלבו בשבת לפי שיטתו של הרב קוק זצ"ל.

רק כמושב דתי אחד, של 'המזרחי' - צפונה לירושלים, 'נוה-יעקב' או 'כפר עברי'¹⁶, שהתקיים מתרפ"ה-תש"ח (1925-1948) - נהגו לפי שיטתו של הרב זצ"ל. ייתכן והסיבה לכך היתה, שהמושב הדתי הזה שכן בתוך "ים ערבי" של 7 "כפרים ערביים גדולים", היינו "אי בתוך ים ערבי"¹⁷. ידועות לנו שתי פניות מחברי מושב זה לרב קוק בקשר לחליבת בשבת, כאשר לפחות לשבע מהמשפחות שם היו 10-12 פרות¹⁸. חברים אלה השתייכו לקבוצה של חלוצים דתיים מגרמניה, שבתרצ"ד (1934) הצטרפו לנוה-יעקב. הפנייה הראשונה לרב קוק נעשתה בכתב כבר בשנה זו (תרצ"ד) ע"י נחמן בן-יעקב¹⁹. הרב זצ"ל ענה לו בכתב בערך²⁰ כך: "אתם

13. פלס, עמ' 113, 116, וכן ר' פישמן, עמ' 150-151.

14. פלס, עמ' 117, וכן עמ' 118.

15. שם, עמ' 118.

16. חשוה פלס חיים י', 'חחתיישובות הדתית בארץ-ישראל בשנות ה-20 וה-30 (דוקטורט, ירושלים תשמ"ו), עמ' 55-48. גם הרבה פרטים בחמשך מבוססים על מחקר זה. על יד המחנה הצבאי, שבו חיה המושב נוה-יעקב

עד תשי"ח, הוקמה אחרי מלחמת ששת הימים חשכונה החדשה באותו חשם: 'נוה-יעקב'.
17. ראיון עם מר נחמן בן-יעקב. בתמוז תשי"ן (יולי 1990) ראיינתי כמה מותיקי נוה-יעקב לצורך כתיבת מאמרי זה: מר נחמן בן-יעקב, מר שמשון פרנקל, גבי חנה טל וגבי רבקה הומינר. חלק מהדברים כדלקמן מבוססים על ראיונות אלה.

18. ראיונות עם גבי הומינר ועם מר פרנקל.

19. כל הפרטים על פעילותו של מר בן-יעקב על סמך שיחה איתו.

20. המכתב עצמו נאבד. תוכנו של המכתב נרשם לפי זכרונו של בן-יעקב.

תעשו כמו אבותיכם, שנתנו לעבד כנעני לחלוב בשבת תמורת נבלות וטרפות". תשובה זו גרמה "לאכזבה גדולה" מהרב קוק. חברי המושב הסבירו את פסקו של הרב מפני שפחד מחרדי ירושלים, שאף הרביצו לו פעם.

בשלב הראשון²¹ לא נתקבל פסק זה של מרן הרב על ידי כל תושבי המושב, כי המשיכו לחלוב בשבת - לא ע"י גוי, כפי שפסק הרב - וזאת בעקר מטעמים לאומיים ('עבודה עברית?'). לכן הזמין אחד מתושבי 'הכפר העברי' מכתב מהרב קוק לבני המקום. במכתבו זה מז' אלול תרצ"ד (מוצ"ש פר' שופטים)²² כתב הרב בין היתר: "הגיעה לאוזני שמועה, שאתם חולכים בעצמכם בשבת, וזה אסור תכלית האיסור..."

על כך ענה לרב בכ"ד אלול\תרצ"ד יוחנן כושכיץ, אחד מהחלוצים הדתיים מגרמניה, שהצטרפו למושב, כשנוסח המכתב הוכתב לו ע"י שמשון פרנקל, גם כן מקבוצת אותם החלוצים: "...אי-אפשר... שפה בכפר העברי יחלוב לנו, שמתחילים לבנות משק חדש, ערבי ביום השבת"²³.

לשם בירור הענין ביקש פרנקל בתחילת תרצ"ה ראיון עם הרב. בשיחה זו, שבה השתתפו, מלבד פרנקל, עוד שניים מחברי נוה-יעקב, הזכיר שמשון פרנקל לרב את מאורעות תרפ"ט, אח"כ סיפר על התכנית לבנות במושב 10 רפתות גדולות ואם 10 ערבים יבואו לחלוב כ-10 הרפתות, תהיה סכנה לכל המושב. ענה לו הרב: ערבי אחד יוכל לחלוב בכמה משקים. וכזה נגמרה השיחה "המתוחה" בין הרב לבין חברי נוה-יעקב.

בעקבות שיחה זו נקבעה "התקנה היסודית" הבאה של "מחלבת נוה-יעקב": "כל חבר מחויב להתנהג בדרכי היהדות המסורתית וביחוד עליו להזהר מכל מעשה של חלול שבת. חליבת הפרות בשבת וכל המלאכות הקשורות בזה תיעשנה

21. הפיסקה חזו נכתבה בעיקר על סמך שיחתי חנייל עם מר פרנקל.

22. לפי המכתב של י. בושביץ אל הרב מכו"ד אלול תרצ"ד ור' בתמשך מיד.

23. החעתק ממכתב זה חומצא לי ע"י ר' אנרחס זק"ש, נכדו של הרב חרלי"פ זצ"ל.

ע"י אינו יהודי. בעד חלול שבת בחליבת הפרות וכיו"ב יכולים להוציא את החבר מן המחלבה"²⁴.

ואמנם, בכל ערב שבת הגיעו מעכשיו כמה נשים ערביות, שגרו על יד המושב - בין היתר מבית-חנינא - כדי לחלוב בכמה ממשקי החלב של נוה-יעקב. רק בזמן המאורעות חלבו היהודים על הריצפה. אחד החברים, נחמן בן-יעקב, נעזר מתרצ"ו (1936) ואילך באחד משומרי הראש של המלך האתיופאי, ששהה אז בירושלים²⁵. כך היה נוה-יעקב המקום היחיד, שבו נהגו בסופו של דבר בענין החליבה בשבת לפי שיטתו של מרן הרב קוק זצ"ל.

24. דברים אלו נכתבו באותו חדר, שבו נכתבו לפני-כן הדברים הנ"ל ע"י בושביץ.

25. לפי עדותם של בן-יעקב, פרנקל וטל.

